_POLSKÁ OPERACE ÚRYVKY Z TEXTŮ HISTORIKŮ A PUBLICISTŮ

PETR ŠIMÍČEK

Výbor z prací renomovaných historiků k protipolské operaci NKVD a Velkému teroru let 1937-1938 v Sovětském svazu. Tento výbor odborných, popularizačních i žurnalistických textů pomůže pedagogům prohloubit si znalosti nelehkého tématu a zároveň nabízí dostatek hodnotného materiálu pro případnou tvorbu vlastních metodických materiálů.

OBSAH:

- Timothy SNYDER - Krvavé země: Evropa mezi Hitlerem a Stalinem, kapitola Národnostní teror
- Maciej WYRWA - Jen dál pleň tu polskou špínu! (Protipolská operace NKVD – Stalinův etnický teror)
- Nicolas WERTH - Opilec a květinářka: historie jedné masové vraždy (1937-1938), kapitola Národnostní faktor
- Orlando FIGES - Šeptem: soukromý život ve Stalinově Rusku, kapitola Velký strach
- Mečislav BORÁK - Moskevská pohřebiště: Češi a českoslovenští občané popravení v Moskvě v letech 1922-1953, kapitola Represivní politika sovětského režimu, podkapitola Masové operace NKVD
- Nicolas WERTH - Stát proti svému lidu, podkapitola Velký teror (ČERNÁ KNIHA KOMUNISMU, ZLOČINY, TEROR, REPRESE)
- Václav VEBER - Konec druhé světové války a sovětizace střední Evropy
- HOLOKAUST POLÁKŮ - rozhovor novináře PIOTRA WŁOCZYKA s polským historikem NIKOŁAJEM IWANOWEM

TIMOTHY SNYDER
KRVAVÉ ZEMĚ: EVROPA MEZI HITLEREM A STALINEM, KAPITOLA NÁRODNOSTNÍ TEROR

/.../

Ježov, patrně ve snaze zvrátit internacionalistické (či sebezáchovné) instinkty důstojnictva, rozeslal zvláštní oběžník, aby podřízené ujistil, že mají trestat špionáž, a nikoli etnickou příslušnost: „O fašisticko-povstalecké, sabotážní, defétistické a teroristické činnosti polské zpravodajské služby v SSSR.“ Na třiceti stranách tohoto dokumentu rozvinul teorii, o kterou už se podělil se Stalinem a plénem ústředního výboru - totiž že Polská vojenská organizace byla ve spojení s dalšími špionážními „centry“ a pronikla do všech klíčových institucí sovětského státu.

I kdyby však myšlenka hluboké polské penetrace do systému dokázala přesvědčit Ježova i Stalina, nemohla posloužit jako průkazná opora pro vlnu zatýkání. V Sovětském svazu zkrátka neexistovalo nic, co by jen náznakem připomínalo rozsáhlé polské spiknutí. Příslušníci NKVD obdrželi příliš málo vodítek, na jejichž základě by mohli začít s vyšetřováním, a předložení důkazů o propojení polského státu s děním v Sovětském svazu by si žádalo značnou vynalézavost. Dvě nejviditelnější skupiny polských občanů - diplomaté a komunisté - nebyly pro účely masového zabíjení nejvhodnější. Zlaté časy polské špionáže v Sovětském

svazu vzaly dávno zasvé a o tom, oč se Poláci na sklonku dvacátých a počátkem třicátých let snažili, věděli v NKVD prakticky vše. Polští diplomaté se sice pochopitelně snažili shromažďovat zpravodajské informace, ale chránila je imunita, bylo jich málo a nacházeli se pod stálým dohledem. Většinou už byli v roce 1937 dostatečně poučení, aby sovětské občany nekontaktovali, neboť si uvědomovali, že by tím mohli ohrozit jejich život - a navíc sami dostávali z vlasti instrukce, jak postupovat v případě zatčení. Ježov Stalinovi sdělil, že hlavním „semeništěm špionážních a provokačních živlů v SSSR" byli polští političní uprchlíci. Většina vůdčích polských komunistů pobývala tou dobou v Sovětském svazu a někteří už byli po smrti: bylo tu popraveno devětašedesát ze stočlenného ústředního výboru polské komunistické strany. Ostatní pak většinou seděli v Polsku za mřížemi, takže jejich poprava nepřicházela v úvahu. A každopádně byli nepočetní.

Když už tedy žádné polské spiknutí neexistovalo, neměli příslušníci NKVD na vybranou: museli pronásledovat sovětské Poláky i sovětské občany spojené s touto zemí, její kulturou či katolicismem. V praxi tak záhy převládl etnický charakter akce, k němuž směřovala od samého počátku. Ježovův oběžník nařizoval zatknout nacionalistické živly a členy „Polské vojenské organizace", kteří ještě nebyli odhaleni. To znělo tak neurčitě, že tyto definice mohli příslušníci NKVD uplatnit téměř na každého občana polské národnosti nebo na každého, kdo byl s touto zemí jakkoli spjat. Důstojníci NKVD, kteří si přáli projevit při plnění úkolu náležitou horlivost, tedy museli obvinění konkrétních lidí formulovat spíš obecně. Předchozí akce Balického vytvořila skupiny podezřelých, jež vystačily na několik čistek, jenže to zdaleka nestačilo. Iniciativu museli převzít místní příslušníci NKVD - ne však hledáním ve svazcích a kartotékách, jak se to dělalo při zásahu proti kulakům, nýbrž vytvořením nové dokumentace. Jeden moskevský náčelník rozkazu porozuměl dokonale - jeho organizace měla „úplně zničit Poláky" -, a tak jeho podřízení pátrali po polských jménech v telefonním seznamu.

Sovětští občané se museli v roli polských agentů sami „demaskovat". Protože skupiny pachatelů i scénář údajného polského spiknutí bylo zapotřebí vytvořit z ničeho, sehrálo při vyšetřování důležitou úlohu mučení. Kromě tradičních metod „běžícího pásu" a „stání" byli mnozí sovětští Poláci podrobeni kolektivnímu mučení zvanému „konference". Na jisté místo, například do sklepa veřejné budovy v ukrajinském nebo běloruském městě či vesnici, bylo svezeno množství podezřelých polské národnosti, a policista jednoho z nich mučil přímo před očima ostatních. Když se oběť doznala, byli přihlížející nabádáni, aby si ušetřili utrpení, jehož se právě stali svědky, a raději se přiznali také. Pokud se chtěli vyhnout bolesti a zraněním, museli obvinit nejen sebe, ale i další. Za této situace měl každý zájem přiznat se co nejrychleji: bylo jasné, že nakonec budou do věci zapleteni všichni, a rychlé doznání jim aspoň ušetřilo tělesné útrapy. Tímto způsobem se daly velmi rychle nashromáždit výpovědi obviňující celou skupinu.

Právní procedury se do jisté míry lišily od těch, jež byly uplatňovány při honu na kulaky, ale byly rovněž skrovné. Při protipolské operaci vyšetřovatel sestavil o každém vězni krátké hlášení, v němž shrnul jeho údajný zločin - obvykle sabotáž, terorismus nebo špionáž - a doporučil jeden ze dvou trestů: buď smrt, nebo gulag. Tato hlášení zasílal každých deset dnů oblastnímu náčelníkovi NKVD a prokurátorovi. Na rozdíl od „trojek" nasazených do protikulacké operace neměly tyto dvoučlenné komise - „dvojky" - právo vězně odsoudit samy a musely požádat o schválení vyšší instanci. Hlášení byla tedy založena do šanonu, ke každému případu byl poznamenán navrhovaný trest a poté se celý šanon odeslal do Moskvy. Teoreticky pak tyto soubory údajů posuzovala centrální „dvojka": Ježov jakožto velitel státní bezpečnosti a Andrej Vyšinskij z titulu funkce prokurátora. Ve skutečnosti však Ježov s Vyšinským seznamy podepisovali poté, co je letmo prohlédli jejich podřízení. Za pouhý den zvládli schválit dva tisíce rozsudků smrti. Tato „metoda šanonů" sice zachovávala zdání formální kontroly ze strany nejvyšších sovětských orgánů, ale ve skutečnosti o osudu každého obžalovaného rozhodoval vyšetřovatel a potvrzení rozsudku se udílelo víceméně automaticky.

Ze životopisů se stávaly rozsudky smrti, poněvadž sepětí s polskou kulturou či katolicismem se pokládalo za důkaz podílu na mezinárodní špionáži. Lidé byli odsuzováni za sebemenší prohřešky: deset let gulagu za vlastnění růžence, smrt za to, že dotyčný nevyrobil dost cukru. Detaily z každodenního života stačily k sepsání hlášení, potom následoval zápis do šanonu, podpis, výstřel a konec. Po dvaceti dnech - čili po dvou

cyklech šanonů - ohlásil Ježov Stalinovi, že v rámci protipolské operace bylo zatčeno 23 216 osob. Stalin vyjádřil spokojenost: „Výtečně! Vykopávejte je dál a vymeťte tu polskou špínu. Zlikvidujte ji v zájmu Sovětského svazu."

V začátcích operace proti Polákům se hodně zatýkalo v Leningradě, kde působila početná úřadovna NKVD a kde byly snadno k maní tisícovky Poláků. Ti se totiž ve městě usazovali už od dob carského Ruska.

První vlna zatýkání zasáhla do života i polské dívce Janině Juriewiczové. Janina byla nejmladší ze tří sester a byla si velmi blízká s nejstarší Marií. Maria se zamilovala do mladíka jménem Stanislaw Wyganowski a všichni tři spolu chodili na procházky, přičemž Janina dělala páru gardedámu. Maria se Stanislawem se v roce 1936 vzali a užívali si společné štěstí. Když Marii v srpnu 1937 zatkli, její muž zřejmě vytušil, co to znamená. „Setkám se s ní pod zemí," bědoval. Když se vydal na úřad zjistit, co se s manželkou stalo, byl také zatčen. V září vtrhli do domácnosti Juriewiczových příslušníci NKVD, zabavili veškeré polské knihy a zatkli i Janininu druhou sestru Elžbietu. Ta, Maria i Stanislaw byli zastřeleni ranou do týla a vhozeni do hromadného hrobu. Když se na ně Janinina matka na policii ptala, dostalo se jí obvyklé lži: její dcery a zeť byli odsouzeni „na deset let bez práva korespondence". Protože i takový rozsudek mohl padnout, lidé tomu věřili a doufali. Mnozí i desítky let.

Juriewiczovi, kteří s polskou špionáží neměli pranic společného, byli typickým příkladem oné „špíny", o které Stalin hovořil. Rodinu mladého leningradského studenta Jerzyho Makowského potkal podobný osud. On i jeho bratři projevovali velké ambice, toužili si v Sovětském svazu vybudovat kariéru a splnit přání zesnulého otce, aby si v životě polepšili. Jerzy byl nejmladší a chtěl se stát stavitelem lodí. Dennodenně se učil pod dohledem nejstaršího Stanislawa. Jednou ráno je vzbudili tři příslušníci NKVD, kteří přišli Stanislawa zatknout. Přestože se snažil bratříčka uklidnit, byl tak vyděšený, že si nedokázal zašněrovat tkaničky. To bylo naposledy, co ho Jerzy viděl. Dva dny nato byl zatčen i bratr Wladyslaw. Oba byli popraveni - patřili k 6 597 sovětským občanům zastřeleným v Leningradské oblasti za operace vedené proti Polákům. Matku opět úřady odbyly běžnou lží: její synové byli posláni do gulagu bez práva na korespondenci. Zbylý bratr Eugeniusz, který toužil být zpěvákem, nastoupil do továrny, aby rodině zajistil živobytí. Dostal tuberkulózu a zemřel.

Ruská básnířka Anna Achmatovová, která tehdy žila v Leningradě, přišla za Velkého teroru o syna, jenž byl deportován do gulagu. Vzpomínala na „nevinnou Rus", která „se chvěla pod zakrvácenými botami, pod koly aut, co vězně odvážela". Nevinná Rus byla mnohonárodnostní země, Leningrad byl kosmopolitní město - a v největším nebezpečí se ocitly jeho národnostní menšiny.

V letech 1937 a 1938 byla pravděpodobnost, že dojde k zatčení Poláka v Leningradě, čtyřiatřicetkrát větší než pravděpodobnost, že bude zatčen jiný jeho sovětský spoluobčan. Byl-li takový Polák zatčen v Leningradě, bylo nanejvýš pravděpodobné, že bude zastřelen: 89 procent zdejších zatčených při operaci proti Polákům bylo popraveno, obvykle už během prvních deseti dnů po zadržení. Tento poměr byl jen o málo děsivější než jinde: průměrně bylo v celém Sovětském svazu popraveno 78 procent osob zatčených během zátahu proti Polákům. Ostatní se samozřejmě propuštění nedočkali a většinou putovali na osm až deset let do gulagu.

Leningraďané i Poláci o tomto poměru tehdy věděli pramálo. Opanoval je strach před náhlým předjitřním zabušením na dveře a hrozili se pohledu na vězeňská auta: říkalo se jim „černá Máry" nebo „ničitelé duší", zato Poláci jim přezdívali „černý havran" (s odkazem na Poeovo „nevermore"). Jeden z nich vzpomínal, že lidé tenkrát uléhali ke spánku, aniž tušili, zda je probudí sluneční paprsky, anebo „černý havran". Industrializace a kolektivizace roztrousily Poláky po celé širé zemi - a nyní houfné mizeli z továren, kasáren, domovů. Jeden příklad za mnoho tisíc: ve skromném srubu v městečku Kuncevo na západ od Moskvy bydlelo několik kvalifikovaných dělníků, mimo jiné polský montér a polský hutník. Tito dva muži byli zatčeni 18. ledna a 2. února 1938 a dočkali se kulky do týla. Třetí oběť razie v Kuncevu, jistá Jevgenija Babuškinová, dokonce ani nebyla Polka. Byla talentovanou a zřejmě i loajální odbornicí v oboru organické chemie, jenže její matka bývala pradlenou u polských diplomatů, a tak ani Jevgeniji neminula poprava.

Většina sovětských Poláků však neobývala města sovětského Ruska, jako byl Leningrad nebo malé Kuncevo, ale žila na západě sovětského Běloruska a na sovětské Ukrajině - na území, jež osoby polské národnosti obývaly po staletí. Tyto oblasti byly v sedmnáctém a osmnáctém století součástí Polsko-litevské unie. Ve století devatenáctém, kdy se toto území stalo nejzápadnější výspou carské říše, přišli Poláci do značné míry o své postavení a v mnoha případech splynuli s okolním ukrajinským a běloruským etnikem. Někdy však tato asimilace probíhala obráceně a osoby běloruské či ukrajinské národnosti, pokládající polštinu za civilizovaný jazyk, se prohlašovaly za Poláky. Původní sovětská národnostní politika se snažila vyrobit z takových lidí Poláky skutečné a učila je v polskojazyčných školách spisovnou polštinu. Nyní, za Velkého teroru, se je znovu snažila vydělit, ale tentokrát už v negativním ohledu: odsuzovala je k trestu smrti, případně do gulagu. Podobně jako souběžné pronásledování Židů v nacistickém Německu však pronásledování dané osoby na etnickém základě nutně neznamenalo, že se dotyčný s příslušnou národností ve skutečnosti ztotožňuje. /.../

Polská operace byla v jistém ohledu nejkrvavější kapitolou Velkého teroru v Sovětském svazu. Nešlo sice o operaci největší - tou byl zásah proti kulakům - a nebyla ani akcí, při níž bylo popraveno největší procento zatčených, přestože k tomu neměla daleko. Akce, které lemovaly největší počty mrtvých, byly však mnohem menšího rozsahu.

Ze 143 810 osob zatčených za špionáž ve prospěch Polska bylo 111 091 osob popraveno. Ne všichni byli Poláci, ale většinou příslušeli k této národnosti. Proti Polákům byla ostatně i kulacká akce zaměřena víc, než by proporcionálně odpovídalo zastoupení tohoto etnika mezi obyvatelstvem, zejména pak na sovětské Ukrajině. Vezmeme-li v úvahu počet mrtvých, poměr rozsudků smrti vůči uděleným trestům vězení a také pravděpodobnost zatčení, trpěli etničtí Poláci za Velkého teroru víc než kterákoli jiná národnostní menšina v SSSR. Podle zdrženlivého odhadu bylo v letech 1937 a 1938 popraveno asi 85 000 Poláků, což znamená, že Poláci tvořili přibližně jednu osminu z 681 692 zastřelených při Velkém teroru. Jde o překvapivě vysoký podíl, uvědomíme-li si, že Poláci tvořili v Sovětském svazu nepatrnou menšinu, ani ne 0,4 procenta z celkového počtu obyvatel. Za Velkého teroru umírali tedy asi čtyřicetkrát častěji než jiní sovětští občané.

Polská operace posloužila jako model pro řadu dalších národnostně zaměřených akcí. Ty vždy útočily proti diasporám - podle nové stalinistické terminologie „nepřátelským národům" neboli skupinám, jež byly ve skutečném či smyšleném styku s jiným státem. Při protilotyšské operaci bylo zastřeleno 16 573 osob jako údajní špioni ve prospěch Lotyšska. Dalších 7 998 sovětských občanů bylo popraveno jako estonští špioni a 9 078 jako špioni finští. Úhrnem bylo při operacích zaměřených proti národnostním menšinám zabito 247 157 osob. Tyto snahy byly vedeny proti národnostem v úhrnu reprezentujícím pouze 1,6 procenta sovětské populace, avšak tvořily 36 procent obětí Velkého teroru. Příslušníci těchto národnostních menšin tedy přicházeli o život více než dvacetkrát častěji než běžní sovětští občané. Navíc lidé zatčení v takto zacílených akcích i častěji umírali: v akci zaměřené proti Polákům byla pravděpodobnost zastřelení zatčeného asi 78 procent a ve všech podobných operacích asi 74 procenta. Sovětský občan zatčený v rámci kulacké operace měl šanci zhruba jedna ku jedné, že bude deportován do gulagu, kdežto sovětský občan zatčený v zátahu proti příslušníkům národnostních menšin byl ve třech případech ze čtyř popraven. Možná to byla spíš otázka načasování než nějakého zvláštního vyvražďovacího záměru: zatýkání v rámci akce proti kulakům předcházelo akci proti národnostním menšinám. Obecně se však dá poznamenat, že čím později byl člověk za Velkého teroru zatčen, tím častěji bylo třeba počítat s tím, že bude zastřelen, protože v gulagu už prostě nezbývalo místo.

Ačkoli Stalin, Ježov, Balickij, Leplevskij, Berman a další představitelé režimu spojovali polskou národnost s bezpečností státu, vraždění Poláků mezinárodní pozici země nijak nevylepšilo. V dobách Velkého teroru bylo sice za špionáž ve prospěch Polska uvězněno víc osob než součet špionů označených za německé a japonské, nicméně jen nepatrný počet zatčených (pokud vůbec někdo) se na takové špionáži podílel. V letech 1937 a 1938 se Varšava úzkostlivě držela politiky jednotného odstupu od nacistického Německa i od Sovětského svazu a nespřádala žádné plány na vpád do SSSR.

Stalin však patrně usoudil, že zabíjení Poláků nemůže být na škodu. Správně vytušil, že Polsko ve válce proti Německu nebude spojencem Sovětů. A přece tato země, rozkládající se mezi nacistickým Německem a Sovětským svazem, nemohla zůstat v žádné válce o východní Evropu neutrální. Buď by muselo Polsko čelit Německu a pak by bylo poraženo, anebo by se muselo s Německem spojit a napadnout po jeho boku Sovětský svaz. Ať tak či onak, hromadné vraždění sovětských Poláků nemohlo zájmy Sovětského svazu nijak poškodit - tedy za předpokladu, že takové zájmy nemají nic společného se životem a blahobytem jeho občanů. I tohle cynické zdůvodnění však bylo pomýlené - jak si tehdy povšimli udivení diplomaté a špioni, vyžadoval Velký teror značné úsilí, které by se bylo dalo užitečně napřít jinam. Jenže Stalin špatně porozuměl tomu, co bezpečnost Sovětského svazu vyžaduje, a tak by mu býval tradičnější přístup k problematice výzvědných služeb na sklonku třicátých let posloužil lépe.

Zdroj: SNYDER, Timothy. Krvavé země: Evropa mezi Hitlerem a Stalinem. Vyd. 1. Praha: Paseka, 2013. 493 s.

Maciej WYRWA

Jen dál pleň tu polskou špínu! (protipolská operace NKVD – Stalinův etnický teror)

Tzv. Velká čistka, jak stalinské represe třicátých let 20. století označil krakovský rodák Aleksander Weissberg-Cybulski, respektive Velký teror, jak o nich psal Robert Conquest, jsou dodnes vnímány především prizmatem monstrprocesů s čelními bolševiky, jako byli mj. Grigorij Zinovjev, Lev Kameněv, Nikolaj Bucharin či Alexej Rykov. Během moskevských procesů si Stalin v záři kamer a fotoaparátů vyřizoval účty se svými někdejšími spolubojovníky, z nichž se doslova přes noc stali „nepřátelé lidu".

Rovněž politická kampaň boje proti „kultu osobnosti", kterou zahájil Nikita Chruščov na 20. sjezdu KS SSSR v roce 1956, hluboce ovlivnila vnímání stalinských represí jak v Rusku samotném, tak i ve zbytku světa.

V lidovém Polsku se o tomto tématu v dobách povinného polsko-sovětského přátelství vůbec nehovořilo a vzpomínky na teror třicátých let byly omezeny výlučně na „období chyb a nedostatků", jehož oběťmi byli výhradně členové Polské komunistické strany, kteří tehdy pobývali v SSSR. Z té doby se dochoval vtip: „Kde se mohl komunista cítit v bezpečí? – V polském vězení." A je tomu skutečně tak – vždyť většina komunistických elit, které do Polska přijely v sovětských tancích po roce 1944, strávila období stalinských represí v polských věznicích. Byl to mj. případ komunistického prezidenta Bolesława Bieruta nebo prvního tajemníka Ústředního výboru Polské sjednocené dělnické strany Władysława Gomułky.

Díky tomu, že Rusko v 90. letech zpřístupnilo sovětské archiválie badatelům, jsme měli možnost poznat ještě další, mnohem hrozivější a temnější stránku stalinských represí z let 1937–1938. Likvidace „špionů, spiklenců a škůdců" mezi stranickými špičkami a starými bolševiky, jak ji známe z moskevských procesů, tvořila pouhou špičku obrovského ledovce zločinů. Spodní část příslovečného ledovce tvořily tzv. masové operace a právě ony byly příčinou, že se bolševický teror zapsal do dějin jako „velký". Oběťmi těchto represí byli především obyčejní obyvatelé bolševického státu, kteří nezaujímali žádné významné postavení ani nebyli členy strany.

Jestliže se největší masová operace, jež byla namířena mj. proti kulakům, úředníkům, policistům a vojákům z carských dob, tedy rozličným „protisovětským živlům", v zásadě nevymykala systému permanentního bolševického teroru, který panoval od roku 1917, ani stalinským tezím o „zostření třídního boje ruku v ruce s pokrokem budování socialismu", represe namířené proti tzv. národním kontingentům již vyznačovaly nový směr masových represí. Základní ideou, o niž se „první stát dělníků a rolníků na světě" opíral, byl přece internacionalismus v duchu Marxova a Engelsova Komunistického manifestu s všudypřítomným heslem „Proletáři všech zemí, spojte se!" Co tedy způsobilo onen prudký ideologický obrat od deklarovaného internacionalismu směrem k agresivní xenofobii? V úplnosti budeme tuto otázku moci zodpovědět až ve chvíli, kdy budou odtajněny a zpřístupněny veškeré ruské archivy, avšak již nyní se můžeme pokusit alespoň formulovat hypotézu. Válka s Polskem, již Rusko prohrálo v srpnu 1920 na předpolí Varšavy, zastavila triumfální pochod bolševismu na západ a přinesla nutnost odložit světovou revoluci na později. Stalinovi nezbylo, než se soustředit

na ideu budování socialismu v jedné zemi obklopené ze všech stran nepřátelskými kapitalistickými státy, tedy ve své podstatě – jak tvrdili klasici vědeckého socialismu – imperialisty. Vyostřující se mezinárodní situace v polovině 30. let, jež vyústila mj. v remilitarizaci Porýní, občanskou válku ve Španělsku nebo vznik německo-japonského Paktu proti Kominterně v listopadu 1936, pocit ohrožení a obklíčení u Sovětů jen posilovala. Právě syndrom obležené pevnosti byl jistojistě jedním z nejdůležitějších faktorů, které přiměly Stalina, aby menšiny a diaspory obývající Sovětský svaz tváří v tvář předpokládané válce vnímal jako „pátou kolonu". Pozdější anšlus Rakouska a krize v československých Sudetech jej v těchto obavách mohla jedině utvrdit. Také Polsko se – vedle Německa a Japonska – jevilo jako nepřátelský stát, který usiluje o navrácení svých hranic do stavu před rokem 1772. Poláci žijící v SSSR tedy byli „nespolehlivým živlem" a podezření na ně padlo i proto, že NKVD odhalilo Polskou vojenskou organizaci (Polska Organizacja Wojskowa, POW), jež se údajně měla zabývat výzvědnou činností. Uvedenou organizaci řídilo „ústředí", v jehož čele stál, jak se později ukázalo, Józef Unszlicht – polský komunista židovského původu. Organizace prý svými chapadly pronikla do všech úrovní sovětského stranického a státního aparátu, NKVD a Rudou armádu nevyjímaje. Háček byl v tom, že taková organizace sice skutečně existovala, vznikla z popudu samotného Józefa Piłsudského, působila však pouze v letech 1914–1918…

Jak silné bylo Stalinovo přesvědčení o všemocné a všeovládající polské tajné organizaci, může dosvědčit skutečnost, že polské důstojníky, policisty a zaměstnance vězeňské služby, kteří byli v roce 1940 zastřeleni na základě tzv. katyňského usnesení, Sověti před popravou vyslýchali a ptali se jich právě na příslušnost k POW.

Tváří v tvář této „hrozbě" podepsal dne 11. srpna 1937 lidový komisař pro vnitřní záležitosti SSSR Nikolaj Ježov rozkaz NKVD číslo 00485 o likvidaci „polských diverzních a špionážních skupin a Polské vojenské organizace", schválený o dva dny dříve politbyrem ÚV VKS(b). 20. srpna mělo být zahájeno zatýkání údajných činitelů Polské vojenské organizace, polských válečných zajatců, kteří zůstali v Sovětském svazu, dezertérů, emigrantů a politických vězňů z Polska. Vlna represí zasáhla i někdejší členy Polské socialistické strany (PPS) a jiných polských stran považovaných za protisovětské, jakož i představitele polských autonomních oblastí, které existovaly na sovětské Ukrajině a v Bělorusku.

V průběhu protipolské operace se represe rozšířily na další kategorii občanů – totiž na ty, kdo byli ve styku s polskými diplomatickými zástupci v SSSR. Operace původně namířená téměř výhradně proti Polákům se tím změnila v akci, která cílila na všechny sovětské občany s libovolnými vazbami na Polsko či Poláky.

K zatčení člověka stačilo třeba pouze to, že si dopisoval s příbuznými z Polska nebo měl polsky znějící příjmení. Funkcionáři NKVD totiž, aby prokázali svou svědomitou bdělost, procházeli evidenční knihy či telefonní seznamy a hledali v nich potenciální špióny. Přiznání si vynucovali mučením, které bylo úředně posvěceno a doporučováno jako regulérní vyšetřovací metoda.

Zatčení byli rozděleni do dvou kategorií – lidé z první kategorie byli zastřeleni, lidé z druhé kategorie vězněni ve věznicích nebo lágrech po dobu pěti až deseti let. Pro větší efektivitu celé akce byl zaveden zvláštní mimosoudní systém vynášení rozsudků, který umožňoval obžalovaného odsoudit v nepřítomnosti. V terénu rozhodovala o osudech údajných pachatelů zvláštní komise, tzv. dvojka, složená z vedoucího místního NKVD a prokurátora. Ti sestavovali speciální hromadné soupisy v podobě „alb", které posílali do Moskvy ke schválení. Jakmile je Ježov a generální prokurátor SSSR Andrej Vyšynskij (jenž byl notabene polského původu) schválili, rozsudek byl vykonán. Postupem času se však tento systém začal jevit jako neefektivní, čekání na vyřízení tisíců dokumentů, které přicházely do Moskvy, práci dvojek paralyzovalo. V září 1938 proto bylo rozhodnuto přenechat „alba" k posouzení tzv. zvláštním trojkám, které byly za tímto účelem zřizovány v terénu.

Již v průběhu protipolské operace se na základě dalšího rozkazu Nikolaje Ježova (číslo 00486 z 15. srpna 1937) represe dotkly také rodin „zrádců vlasti". Manželky byly deportovány do lágrů a děti mladší patnácti

let byly odebírány rodičům a posílány do středisek, kde se jim dostalo převýchovy v sovětském duchu. Dostupné archivní dokumenty dokládají Stalinův osobní zájem o tuto akci masového teroru. Poprvé po čtrnácti letech neodjel na svůj tradiční letní pobyt na jih Ruska, aby mohlo namísto toho osobně dohlížet na průběh represí. Dochovaly se četné Stalinovy zápisky a poznámky ke zprávám a hlášením o průběhu této zločinné akce. Na jedno hlášení, které se týkalo průběhu protipolské operace, připsal: „Ježovovi. Velmi dobře! Vymetej a pleň tu polskou vyzvědačskou špínu dál. Likviduj ji v zájmu Sovětského svazu!" Na protokoly z výslechu zatčených lidí občas dopsal pokyn: „Zbít!" Například tento: „Zbít Unszlichta za to, že neprozradil polské agenty v oblastech (Orenburg, Novosibirsk atp.)."

Protipolská operace, jež měla původně trvat tři měsíce, nakonec probíhala celých čtrnáct měsíců – do listopadu 1938. Ruské archivy bohužel stále ukrývají jména obětí a v utajení uchovávají také informace o jejich katech, dodnes proto neznáme definitivní počet postižených. Podle zjištění moskevského Memorialu postihly represe minimálně 139 835 lidí, z čehož přinejmenším 111 091 bylo zavražděno – zpravidla kulkou do týla – a zbývajících 28 744 odsouzeno k pobytům v lágrech. Oběti byly pohřbívány v anonymních hromadných hrobech. Většina z nich dosud nebyla identifikována.

Prvními oběťmi masových represí na základě národnostních kritérií byli sice občané Německa, kteří v té době pobývali v Sovětském svazu, avšak právě protipolská operace se stala vzorem pro další podobné akce zaměřené proti jednotlivým národnostem. V pořadníku totiž čekaly další „nežádoucí" národy, podezřelé z údajné špionáže ve prospěch zahraničních mocností, a sice Lotyši, Estonci, Finové, Rumuni, Turci, Řekové, Afghánci, Íránci, Číňané, Bulhaři, Makedonci a Korejci. Podle polského vzoru byli postihováni také emigranti z Charbinu v Mandžusku, podezřelí z údajné špionáže ve prospěch Japonska.

Odhaduje se, že represím vyměřeným v rámci „národních kontrarevolučních kontingentů" padlo za oběť celkem 335 513 lidí, z čehož 247 157 bylo odsouzeno k trestům smrti a 88 356 obdrželo rozsudky odnětí svobody ve věznicích nebo lágrech. Postihy namířené proti jednotlivým národnostem a realizované v takovém rozsahu tedy – jak se zdá – popírají všeobecné přesvědčení o výhradně třídní povaze sovětských zločinů.

Protipolská operace, kterou NKVD provádělo v letech 1937–1938, se vyznačovala mimořádným rozsahem a brutalitou. Byla to největší z realizovaných „národních operací" – každý druhý člověk, který byl během nich zavražděn, padl za oběť právě protipolské operaci. V období Velkého teroru přišlo o život celkem minimálně 200 tisíc Poláků. Vezmeme-li v potaz, že v té době žilo v SSSR zhruba 1,2 milionu Poláků, vidíme, že obětí stalinských represí byl každý šestý Polák.

I přes obrovský rozsah tohoto zločinu se protipolská operace NKVD dodnes nestala součástí kolektivního povědomí v Polsku ani ve světě. Tématu se dosud nechopili spisovatelé, filmaři, divadelníci, hudebníci apod. Informace o represích se nestaly součástí školních osnov a odborné literatury na dané téma – uvážíme-li si rozsah a měřítko celé akce – existuje jen poskrovnu. Nezbývá než doufat, že letošní osmdesáté výročí zahájení této obrovské zločinné akce s parametry genocidy, jedné z největších v evropských dějinách 20. století, změní tento nepříznivý stav a že se polské oběti stalinských represí konečně dočkají důstojné připomínky.

Zdroj: WYRWA Maciej, Jen dál pleň tu polskou špínu!, Lidové noviny, 5. srpna 2017

Nicolas WERTH

Opilec a květinářka: historie jedné masové vraždy (1937-1938), kapitola Národnostní faktor

/.../

V letech 1937-1938 byly některé národnostní menšiny obzvlášť vystaveny represím. Historik Terry Martin vypočítal, že v Leningradě měl sovětský občan polského původu třicetkrát větší pravděpodobnost, že bude popraven, než Nepolák, občan německého původu čtyřikrát větší pravděpodobnost než Neněmec, občan finského původu dvaapůlkrát a občan baltského původu dvakrát. Podobně v Oděse měl občan polského původu dvaadvacetkrát větší pravděpodobnost než Nepolák, Němec pětkrát větší. Výzkumy prováděné skupinou historiků ze sdružení Memoriál dospěly k podobným výsledkům. Za Velkého teroru bylo odsouzeno 118 000

až 123 000 Poláků a sovětských občanů polského původu, tedy asi pětina z 636 000 sovětských občanů polského původu podle sčítání roku 1937, k nimž je třeba ještě přičíst několik tisíc polských občanů žijících v SSSR. Z tohoto počtu bylo 96 000 až 99 000 odsouzeno v rámci „polské operace"; ostatní v rámci „operace kulak" a dalšími stannými soudy. Jestliže víme, že v letech 1937-1938 bylo odsouzeno asi 1 % sovětské populace, vychází nám pro občana polského původu anebo Poláka žijícího v SSSR pravděpodobnost odsouzení dvacetkrát vyšší než průměr. Pravděpodobnost popravení byla přitom ještě vyšší: asi 80 000 osob z „polské linie" (111 000 ze 140 000) bylo odsouzeno k smrti, což je v porovnání s celkovým počtem rozsudků vynesených v letech 1937-1938, kde podíl rozsudků smrti činil 50 %, mnohem vyšší podíl. /.../

Jednou z hlavních překážek na cestě k lepšímu poznání kategorií obětí „národnostních operací", jež představují třetinu odsouzených na smrt za Velkého teroru, je pozoruhodný fakt, že až do poloviny roku 1938 se vedení NKVD ve svých zprávách a statistikách o etnický původ osob zatčených v rámci „národnostních operací" nikterak nezajímalo. Tato informace byla systematicky shromažďována teprve od září 1938, kdy vznikly zvláštní trojky, jež měly nahradit praxi s „alby". A tak máme přesné údaje umožňující odhadnout podíl sovětských občanů polského nebo německého původu teprve z poslední fáze „národnostních operací" (od poloviny září do poloviny listopadu 1938). Výsledky - 55 % sovětských občanů polského původu mezi oběťmi „polské operace" odsouzenými v září až listopadu 1938; 66 % sovětských občanů německého původu mezi oběťmi „německé operace" odsouzenými ve stejném období - potvrzují to, co lze tušit i z interních zpráv NKVD a vyšetřovacích spisů, totiž velice náhodné a svévolné rozdělení obětí v různých „represivních liniích", které museli agenti NKVD spěšně plnit.

Které regiony „národnostní operace" postihly nejvíce? Pokud jde o „polskou" a „německou" operaci, 40 % zatčených žilo na Ukrajině, zejména v pohraničních krajích na západě, kde sídlila významná polská (a o něco menší německá) menšina, na kterou se NKVD zaměřovala již v předešlých letech. Desítky tisíc rolníků, železničářů, vzhledem k velké mobilitě a nesčetným haváriím a nehodám, k nimž na přetížených a špatně udržovaných železnicích docházelo, byly zatčeny s jediným zdůvodněním: že bydlí a pracují „příliš blízko nepřítele" a mohou s ním udržovat „kontakt". Ze stejného důvodu dodalo Bělorusko druhý nejvýznamnější kontingent osob odsouzených v rámci „polské operace" (17 %). Leningrad a Moskva „dodaly" pro „polskou linii" více než 10 000 osob a 5000 osob pro linii „německou". Na první pohled větším překvapením jsou vysoká procenta „Poláků" a „Němců" zatčených na Sibiři, na Urale, v Kazachstánu a v sovětském Dálném východě. Jak jsme viděli na příkladu německých a polských kolonií usazených na Sibiři od začátku 20. století, koncentrace, přestože více než skromná, těchto nyní „podezřelých" menšin byla pro místní čekisty vskutku neustále využívanou „zlatou žilou". A když už nebyli k maní Poláci ani Němci, vyrobili si je a „naplnili národnostní linie" obvyklým kontingentem obětí „masových operací", proskribovaných, lidí na okraji společnosti a „společensky škodlivých živlů".

Ve svém posledním díle The Voices ofthe Dead analyzoval historik Hiroaki Kuromiya, opíraje se o archivy státní bezpečnosti v Kyjevě, několik desítek vyšetřovacích spisů obětí Velkého teroru popravených v ukrajinské metropoli. Vzorek těch, kdo byli odsouzeni v rámci „polské operace", nám připadá pro mimořádnou různorodost obětí velice příznačný. Jmenovitě mezi nimi je:

- mladá tanečnice ukrajinského původu z kyjevské opery, jíž bylo 23 let a která v letech 1934-1935 udržovala poměr s polským diplomatem z polského konzulátu v Kyjevě, obviněna ze špionáže;

- bývalý ruský šlechtic narozený roku 1880 ve Vilně, bez zaměstnání, který udržoval i nadále četné rodinné a přátelské vztahy se zahraničím, s Paříží, Berlínem, Varšavou, Záhřebem, a občas dostával menší částky peněz v cizích devizách, které zčásti rozděloval potřebným přátelům, obviněn z předávání pomlouvačných informací o hospodářské situaci v SSSR zahraničním mocnostem;

- řada rolníků polského původu z pohraničních rajónů, v roce 1930 „rozkulačených", kteří od té doby žili z pašování a drobného obchodu z obou stran překvapivě propustné hranice;

- skupina „banduristů“, uznávaných ukrajinských folklorních hudebníků, obviněných z šíření „petljurovské nacionalistické ideologie ve službách Polska“ - skutečnost, že dva z nich byli roku 1920 válečnými zajatci v Polsku, tuto teorii v očích čekistů jen potvrzovala;
- jeden z posledních restaurátorů prací z ebenu v Kyjevě, ukrajinského původu, tehdy 72letý, kterého od dvacátých let příležitostně zvali na německý a polský konzulát, aby tam opravoval reprezentativní nábytek diplomatické mise, obviněn ze špionáže.

Z galerie těchto portrétů ještě uveďme:
- skupinu patnácti venkovanů (třináct polského původu, dva ukrajinského) z pohraničního rajónu, obviněných, že se v roce 1932 dali jedním polským katolickým knězem najmout do POW, Polské vojenské organizace. Nevypadalo to, že by vyšetřovatelům nějak vadilo, když se v průběhu vyšetřování ukázalo, že většina obviněných ani neví, co zkratka POW znamená!;
- účetní polského původu, 581etá žena, obviněná z účasti na „polské fašistické organizaci“ kvůli písemnému styku se svou rodinou (včetně manžela), která za revoluce a občanské války zčásti emigrovala, a z přátelských styků se dvěma uniatskými kněžími, mezitím zatčenými a obviněnými z „fašistického spiknutí římskokatolických a uniatských klerikálů.“
Všichni byli po urychleném vyšetřování, které málokdy trvalo déle než několik týdnů, odsouzeni k smrti. Jak ukazuje tento vzorek, jestliže etnický původ představoval značnou přitěžující okolnost, obecněji platilo, že byly systematicky sledovány jakékoli kontakty se zahraničím.

Zdroj: WERTH, Nicolas. Opilec a květinářka: historie jedné masové vraždy (1937-1938). Vyd. 1. V Praze: Rybka, 2009. 254 s., [8] s. obr. příl.

Orlando FIGES

Šeptem: soukromý život ve Stalinově Rusku, kapitola Velký strach

/.../

Pro Stalina a jeho stoupence bylo rozpoutání velkého teroru přípravou na nadcházející válku. Molotov a Kaganovič hájili toto odůvodnění až do smrti. „Stalin se pojišťoval,“ (perestrachovalsja) tvrdil Molotov v roce 1986. Velká čistka byla „bezpečnostní pojistkou“, způsobem, jak ze stranických řad vypudit „kolísající“ „kariéristy“ a „skryté nepřátele“, kteří by mohli za války dělat těžkosti. Molotov přiznával, že se staly chyby, že bylo mnoho lidí uvězněno bezdůvodně, ale „ve válce bychom utrpěli ještě větší ztráty — možná bychom byli dokonce poraženi - kdyby vedení ustoupilo a připustilo vnitřní boje“.

Naší povinností bylo zajistit, že za války nebude existovat žádná pátá kolona. Je pochybné, zda všichni ti lidé byli špioni, ale ... nejdůležitější je, že s nimi v rozhodujícím okamžiku nikdo nemohl počítat... Kdyby se Tuchačevskij, Jakut, Rykov a Zinovjev přidali za války k opozici, došlo by ke krutému boji a obrovským ztrátám... Všichni by zahynuli!

Podobně v osmdesátých letech odůvodňoval velký teror Kaganovič: vedení si uvědomovalo, že nadchází válka a je třeba se bránit „vysušením bláta“ čili „likvidací nespolehlivých a kolísajících“ lií. Nebylo to vysvětlení post faktum. V červnu 1938 řekl Kaganovič na stranické schůzi v Donbasu, že válečné ohrožení nutí stranu k masovým represím a země „by již byla ve válce“, kdyby její „vnitřní nepřátele a špiony“ nevyhladila „velká čistka“.

Vlny velkého teroru, naplánované v Kremlu a v terénu uskutečňované NKVD, se valily zemí a očišťovaly společnost pro případ války od „protispolečenských“ a potenciálně „protisovětských“ živlů. Rozhodně největší z těchto vln byla „kulacká operace“, odstartovaná slavnou direktivou 00447; v jejím rámci byla v letech 1937-38 uskutečněna polovina všech zatčení (669 929) a víc než polovina poprav (376 202). Téměř všechny její oběti byly někdejšími „kulaky“ a členy jejich rodin, kteří se před nedávnem vrátili z pracovních táborů gulagu a zvláštních sídlišť po vykonání obvyklého osmiletého trestu za „kontrarevoluční agitaci a propagandu udíleného v letech 1929-30 při kolektivizační kampani. Stalin se obával, že masy nespokojených „kulaků“ žijících v touze po pomstě, budou zemi za války ohrožovat. /.../

Prováděly se také rozsáhlé „národnostní operace“, početné deportace a popravy představitelů národnostních menšin obývajících Sovětský svaz, kteří by se po vypuknutí války mohli stát „špiony“: Němců, Poláků, Finů, Lotyšů, Arménů, Řeků, Korejců, Číňanů, a dokonce i charbinských Rusů, kteří se do SSSR vrátili poté, co byla v roce 1935 Východočínská železnice prodána loutkovému státu Mandžukuo, který Japonci v Mandžusku vytvořili v roce 1932. Obzvláštní nedůvěru choval Stalin k Polákům na západním území Sovětského svazu. Tato nedůvěra se datovala od ruské občanské války, kdy polská armáda vpadla na Ukrajinu a pak u Varšavy porazila protiútok Rudé armády. Tuto porážku Stalin cítil jako osobní ponížení, protože byl tehdy politickým komisařem Jihozápadní fronty a dopustil se taktických chyb. Považoval sovětské Poláky (jakož i mnoho Ukrajinců a Bělorusů, kteří podle jeho názoru byli ve skutečnosti „Poláky“) za pátou kolonu „polofašistického“ polského státu. Obával se, že se Polsko pod vedením dědiců maršála Józefa Piisudského spojí s hitlerovským Německem a znovu Sovětský svaz napadne. V důsledku „národnostní operace“ proti Polákům zahájené v srpnu 1937 podle direktivy 00485 bylo do listopadu 1938 deponováno, posláno do pracovních táborů, uvězněno nebo popraveno skoro 140 000 lidí.

V letech 1937-38 zmizelo takové množství lidí, hlavně z okruhu strany a inteligence ve velkých městech, že se zdálo, jako kdyby se zatýkání odehrávalo náhodně, jako kdyby každého mohl sebrat ponurý vůz, které v noci jako upíři kroužily městem. Uvěznění pocházeli z různých vrstev sovětské společnosti a většina z nich neměla potuchy, proč se ocitli ve vězení. Na podzim 1938 prakticky každá rodina někoho ztratila nebo znala lidi, kteří měli příbuzné ve vězení. Lidé žili v mučivém strachu, že se v noci ozve klepání na dveře. Spatně spali a probouzeli se, když slyšeli venku zastavit auto. Se zatajeným dechem čekali, zda kroky nočních příchozích projdou kolem jejich dveří dál, a až pak se zase položili do postele s úlevou, že tentokrát nejsou na řadě. Zakladatelka leningradského Loutkového divadla Ljubov Saporinová si 22. listopadu 1937 zapsala do deníku: Radosti každodenního života. Ráno vstávám a mimoděk si myslím: díky Bohu mě v noci nezatkli, přes den nezatýkají, ale co bude dnes v noci, to se neví. Je to jako s La Fontainovým jehnětem: každý toho má proti němu dost, aby ho zatkli a poslali do neznáma. Jsem šťastná, jsem úplně klidná, prostě je mi všechno jedno. Ale většina lidí žije ve smrtelném strachu.

Vladimír Pjatnickij, Osipův syn, vzpomíná na atmosféru, jaká panovala v Domě na nábřeží před zatčením jeho otce:

V tom pochmurném baráku bylo přes pět set bytů pro stranickou věrchušku a zatýkalo se tam často. Protože jsem si pořád hrál na dvorku a na chodbě, několikrát jsem zatčení viděl. Večer po soumraku se dům vyprázdnil a ztichl. Zdálo se, jako by se obyvatelé v očekávání katastrofy někam schovali. Najednou na dvůr vjelo několik aut, vyskákali z nich lidé v uniformách a v civilu a kráčeli ke vchodům na jednotlivá schodiště - každý znal cestu ke „své“ adrese. Pak se v několika bytech rozsvítilo. Věděl jsem, kde kdo bydlí, a tak jsem se mohl zorientovat, pro koho přišli. Když se rozsvítilo v celém bytě, znamenalo to, že provádějí prohlídku. V té době hodně lidí čekalo, že je zatknou, ale nevěděli, kdy přijdou na řadu.

Lidé čekali, až na ně dojde. Mnozí měli u postele sbalené zavazadlo pro případ, že v noci zaklepe na dveře NKVD. Pasivita obětí je jedním z nejcharakterističtějších rysů velkého teroru. Zatčení se bylo možné vyhnout mnoha způsoby - nejjednodušší a nejúčinnější bylo odjet z města a koupit si na černém trhu falešné dokumenty, protože NKVD měl velké problémy s nalezením lidí, kteří se skrývali. V Rusku existovala dlouhá tradice útěků před represemi státu - příkladem mohou být starověrci nebo rolničtí nevolníci - a převzaly ji miliony rolníků, kteří utíkali z kolchozů a zvláštních sídlišť. Avšak obyvatelé měst převážně zůstali doma a trpně čekali, až na ně osud dopadne.

Filmový scenárista Valerij Frid (1922-98), zatčený v roce 1943, se domníval, že většinu lidí ochromil strach. Legenda o všemocnosti NKVD je natolik hypnotizovala, že je myšlenka na odpor nebo útěk ani nenapadla. Nenacházím v dějinách lidstva žádnou analogii. Spokojím se tedy příkladem ze zvířecí říše: králík a hroznýš královský... Všichni jsme jako králíci uznávali, že stát - hroznýš královský - má právo nás pohltit; kohokoli zasáhne jeho pohled, ten pochopí svůj osud a vleze mu přímo do tlamy.

Vjačeslav Kolobkov vzpomíná, co prožíval jeho otec, leningradský tovární dělník, když v noci u jejich domu zastavilo auto.

Každou noc zůstával vzhůru — čekal na zvuk motoru. Když se ozval, seděl strnule na posteli. Cítil jsem, jak se bojí, jak se nervózně potí a chvěje se po celém těle, i když jsem ho ve tmě skoro neviděl. „Jdou pro mě," říkal vždycky, když slyšel auto. Byl si jist, že ho zatknou za něco, co řekl, protože doma občas proklínal bolševiky. Když zaslechl, jak auto zastavilo, a přibouchla se dvířka, vstával a v panice hledal po hmatu věci, které bude nejvíc potřebovat. Vždycky je míval u postele, aby byl připraven, až pro něho přijdou. Pamatuji se, jak tam ležely kůrky chleba - nejvíc se bál odejít bez chleba. Bylo to mnoho nocí, kdy můj otec skoro nespal a čekal na auto, které nikdy nepřijelo.

Zdroj: FIGES, Orlando. Šeptem: soukromý život ve Stalinově Rusku. Vyd. 1. Praha: Beta-Dobrovský, 2009. 655 s.

Mečislav BORÁK

Moskevská pohřebiště: Češi a českoslovenští občané popravení v Moskvě v letech 1922-1953, kapitola Represivní politika sovětského režimu, podkapitola Masové operace NKVD

/.../

Za oficiální počátek Velkého teroru se obvykle podkládá 5. srpen 1937, kdy měla ve většině republik, krajů a oblastí SSSR ona represivní akce začít. Terčem represí měli být především bývalí kulaci, ať již si odpykali trest, utekli z pracovního nasazení nebo se dosud ukrývali, dále členové antisovětských stran (jmenováni jsou i ruští socialisté, eseři), činovníci a úředníci carského režimu a „bílí", převaděči přes hranice, reemigranti, církevní aktivisté a sektáři, kontrarevolucionáři a kriminální zločinci včetně těch, kteří už byli odsouzeni. Už v polovině července 1937 měly správy bezpečnosti v jednotlivých regionech zjistit, kolik takových živlů v okruhu své působnosti mají, a měly začít shromažďovat doklady o konkrétních osobách - o tom, zda byly souzeny či prošly vyhnanstvím, co o nich nahlásili tajní spolupracovníci a utajení svědci, jak vypadají jejich posudky z místa bydliště a ze zaměstnání. Podle těchto údajů se rozhodovalo o tom, kdo bude zařazen do 1. kategorie represí - k zastřelení. Republikové a místní orgány NKVD rozdělily území své působnosti na operativní sektory, v nichž ustavené operativní skupiny začaly sbírat informace o podezřelých osobách a hledat kompromitující důkazy. Vyšetřování mohlo probíhat ve zkráceném a urychleném řízení, rozhodnutí „trojky" NKVD o zastřelení odsouzeného musel podepsat její předseda. Doba a místo výkonu rozsudku měly zůstat utajeny. Průběh akce byl kontrolován ústředím, každých pět dnů se zasílalo hlášení 8. oddělení GUGB NKVD v Moskvě. /.../

Masové represe byly od samého počátku Velkého teroru cíleně namířeny též proti národnostním menšinám, jež v Sovětském svazu žily, většinou již od dob carského Ruska. Kvůli svému neruskému původu byly nyní podezřívány z nepřátelství vůči sovětskému režimu a stávaly se objektem národnostních operací NKVD. Počátek obnovené vlny špiónománie předznamenal už příkaz lidového komisaře vnitra č. 00439 ze 25. července 1937 o zatčení všech Němců pracujících v obranném průmyslu včetně těch, kteří tam pracovali v minulosti, a Němců zaměstnaných v železniční dopravě. Měli být zatčeni během pěti dnů. Operace měla postihnout i německé politické emigranty, pokud si ponechali německé občanství. O těch, co přijali sovětské občanství, měly být podány podrobné zprávy. Vyšetřování mělo zjistit agenty, špiony, diverzanty a teroristy, ať již s německým, sovětským či jiným státním občanstvím. Operace byla zdůvodněna tvrzením, že německý Generální štáb a gestapo provádějí v SSSR špionážní a diverzní činnost a využívají k tomu sovětské Němce, kteří v SSSR právě z těchto důvodů zůstali.

Po Němcích přišli na řadu Poláci. Příkaz lidového komisaře vnitra č. 00485 z 11. srpna 1937 hovořil o fašisticko-povstalecké, špionážní, diverzní, poraženecké a teroristické činnosti polské rozvědky v SSSR. Pracuje prý už natolik otevřeně a beztrestně, že to lze vysvětlit jen špatnou prací orgánů bezpečnosti. Proto bylo nařízeno započít 20. srpna 1937 širokou operaci s cílem úplné likvidace místních organizací POW (Polska Organizacja Wojskowa, Polská vojenská organizace) a jejích kádrů ukrytých v sovětském hospodářství a dopravě.

Kromě členů POW měli být zatčeni polští váleční zajatci, kteří zůstali v SSSR, přeběhlíci a političtí emigranti z Polska, bývalí členové Polské socialistické strany a jiných polských stran, aktivisté polské menšiny v SSSR. Zatčení měli být rozčleněni na dvě skupiny, tak jak to ukládal příkaz č. 00447 o bývalých kulacích, osoby zařazené do první kategorie měly být zastřeleny. Polští vězni, kteří si již odpykali trest vězení či gulagu, neměli být propuštěni na svobodu, ale znovu prošetřeni. /.../

Analogické národnostní operace NKVD proběhly vůči Lotyšům, Estoncům, Finům, Řekům, Rumunům, Arménům, Židům, Tatarům, Burjatům, Mongolům, Číňanům, Korejcům, Japoncům aj., podle specifické národnostní situace v jednotlivých regionech SSSR. Samostatná akce proti Čechům byla zaznamenána pouze na Ukrajině, v Žitomirské oblasti, kdy žila početná česká menšina. Mnozí Češi a Čechoslováci však byli perzekvováni též v rámci operací proti Polákům, Němcům, Charbincům aj. Pro obvinění v národnostních operacích NKVD se důkazem nepřátelského postoje stávala už samotná neruská národnost, cizí občanství (bez ohledu na to, zda dotyčný již přijal občanství sovětské), místo narození v cizině (zvláště na územích bývalého carského impéria, např. v Polsku a Besarábii), pobyty v cizině (bez ohledu na to, zda v soukromém či státním zájmu), korespondence s cizinou (rodinná i pracovní), příbuzní a známí v cizině, styk s cizinci (včetně politických emigrantů), styk s velvyslanectvím cizího státu (ať již šlo o vyřizování víza, pasu či o pomocné síly, např. o rolníky, kteří na vyslanectví dodávali potraviny), vyvíjení jakýchkoliv národnostních aktivit (včetně sportovních, kulturních, školských či osvětových) atd.

Problematikou cizinců v SSSR, sovětských občanů, kteří pobývali v cizině (tzv. přeběhlíků) i všemi „nepůvodními národnostmi“ (nekorennyje nacionalnosti strany, nacionaly) se zabývalo 3. oddělení NKVD - kontrarozvědka. Na každého cizince, který přicházel do SSSR, zavedly bezpečnostní orgány speciální formulář, a pokud se v něm vyskytly nějaké kompromitující údaje, byl spis předán k agenturnímu vytěžení, případně později využit při represivních operacích. I funkcionáři Kominterny byli stále „cizinci mezi svými“, zcela závislí na politické situaci. Političtí emigranti byli od poloviny 30. let nuceni k přijetí sovětského občanství, jinak byli zbaveni práce, sociálních výhod i členství v komunistické straně. V době masových operací už je nemohlo zachránit ani sovětské občanství, neboť jeho přijetí se pokládalo za rafinovanou snahu vetřít se do sovětských struktur se záškodnickými úmysly. Všechny osoby zahraničního původu byly již pokládány za potenciální „pátou kolonu“, jež mohla v případě války zemi ohrozit. Příkaz NKVD 00693 z 23. září 1937 označoval za potenciální nepřátele všechny osoby, jež překročily hranice, ať už přišly do SSSR z politických důvodů nebo za prací.

Zdroj: BORÁK, Mečislav. Moskevská pohřebiště: Češi a československí občané popravení v Moskvě v letech 1922-1953. Vyd. 1. Opava: Slezská univerzita v Opavě, Fakulta veřejných politik, 2013. 275 s.

NICOLAS WERTH

Stát proti svému lidu, podkapitola Velký teror (ČERNÁ KNIHA KOMUNISMU, ZLOČINY, TEROR, REPRESE)

/.../

K stranickým kádrům, které byly za ježovštiny postiženy nejtvrději, patřili i představitelé zahraničních komunistických stran a Komunistické internacionály sídlící v Moskvě, v hotelu Lux . /.../

Nejkrutější daň ale zaplatili Poláci. Polští komunisté byli ve zvláštní situaci: Polská komunistická strana vzešla ze Sociálnědemokratické strany Království Polska a Litvy, která byla v roce 1906 na bázi autonomie přijata do Sociálnědemokratické dělnické strany Ruska. Mezi ruskou a polskou stranou, jejímž jedním z představitelů před rokem 1917 nebyl nikdo jiný než Felix Dzeržinskij, byly velmi úzké vztahy. Řada polských sociálních demokratů udělala kariéru v bolševické straně: Dzeržinskij, Menžinskij, Unšlicht (všichni byli představitelé GPU), Radek..., abychom vyjmenovali jen ty nejznámější.

V letech 1937-1938 byla Polská komunistická strana úplně zlikvidována. Dvanáct polských členů ústředního výboru přítomných v SSSR bylo popraveno a stejně tak všichni polští zástupci v Komunistické internacionále. 28. listopadu 1937 podepsal Stalin dokument s návrhem „vyčistit“ Polskou komunistickou stranu. Po provedení čistky v nějaké straně si Stalin většinou vybíral nový řídící personál z jedné ze soupeřících skupin, které

se během čistek vynořily. V případě Polské komunistické strany byly všechny skupiny obviněny, že se „řídily příkazy tajných kontrarevolučních polských služeb“. 16. srpna 1938 odhlasoval výkonný výbor internacionály rozpuštění Polské komunistické strany. Jak vysvětlil Manuilskij, „agenti polského fašismu se dokázali vloudit do všech klíčových funkcí v Polské komunistické straně“.

Zdroj: COURTOIS, Stéphane et al. Černá kniha komunismu: zločiny, teror, represe. Vyd. 1. Praha: Paseka, 1999. 2 sv.

Václav VEBER

Konec druhé světové války a sovětizace střední Evropy

/.../

Negativní zkušenosti lze shrnout následovně: Především se moskevská diplomacie zasloužila o likvidaci polského státu (tajnými dohodami Stalina s Hitlerem) a také ji s pomocí válečných operací nakonec v roce 1939 provedla. Při této příležitosti zlikvidovali Sověti i polskou komunistickou stranu, kterou nemohli přimět k podpoře stalinské politiky (od srpna 1937 do listopadu 1938 v období velkého teroru na základě tzv. polské operace NKVD dle rozkazu 00485 z 11. srpna 1937 zatkly sovětské orgány 140 tisíc Poláků a z nich 111 tisíc odsoudily k smrti a zastřelily), poté přišla katyňská zkušenost (Stalin sovětský zločin nikdy nepřiznal a navíc to nikomu nedovolil), vrcholem pak bylo Varšavské povstání ve dnech 1. srpna – 2. října 1944, jemuž ze Stalinova příkazu nepřišla na pomoc u Varšavy stojící Rudá armáda a v němž padlo přibližně 200 tisíc obětavě bojujících Poláků, vesměs příslušníků západního odboje, a město bylo srovnáno se zemí (sovětská armáda obsadila rozbitou Varšavu až 17. ledna 1945). Překonat takovou sérii negativních zkušeností a sovětských zločinů se zdálo být nereálné, přesto se tak stalo. Zřejmě to bylo možné jen díky velké ústupnosti západních politiků, kteří Stalinovi doslova vycházeli vstříc. Jejich priority byly všude jinde, jen ne ve střední Evropě. /.../ Stalin šel v Polsku cestou tzv. fázované sovětizace. První fáze začala v hloubi války a na jejím počátku bylo vytvoření komunistické strany v okupovaném Polsku – stalo se tak v lednu 1942 a dostala název Polská dělnická strana. Měla nahradit Kominternou v roce 1938 rozpuštěnou Komunistickou stranu Polska, čistkami i popravami prakticky zdecimovanou (ve Stalinových očích byla málo poslušná). Jejím hlavním cílem nebyl protinacistický odboj (i když vydala sérii umírněných politických prohlášení), ale snaha vypudit z politického života londýnskou exilovou vládu W. Sikorského, která si mezitím vydobyla významné mezinárodní renomé a měla i svůj nezanedbatelný vliv v polském podzemí (udržovala v činnosti více než třistatisícovou podzemní Zemskou armádu, AK – Armiu Krajowu). /.../

Na závěr našeho výkladu o polských poválečných letech se asi ztotožníme se závěrem K. Durmana: Ať by polská politika byla jakkoliv moudrá a realistická, začlenění Polska do sféry sovětského panství a nastolení komunistické moci nemohla zabránit. To platí o všech zemích, které se Stalin rozhodl začlenit do sovětské bezprostřední bezpečnostní zóny.

Zdroj: VEBER, Václav. Konec druhé světové války a sovětizace střední Evropy, Paměť a dějiny, 2015/02
https://www.ustrcr.cz/data/pdf/pamet-dejiny/pad1502/003-014.pdf

HOLOKAUST POLÁKŮ

rozhovor novináře PIOTRA WŁOCZYKA s polským historikem NIKOŁAJEM IWANOWEM

Proč vraždy vykonané na Polácích, o nichž v Polsku málokdo slyšel, nazýváte „polským holocaustem“?

Protože to byla genocida s etnickým pozadím. Po Varšavském povstání to byl největší zločin proti polskému národu. Během 14 měsíců, kdy polská operace probíhala, zavraždila NKVD 111 091 osob, tj. asi 20 procent tehdejší polské komunity na území Sovětského svazu. Jediným „zločinem“ těchto lidí bylo spojení s „polskostí“. Toto jsou zdokumentované ztráty. Celková ztráty polské národnostní menšiny v SSSR dosahují ke 200 tisícům zavražděných. 20 tisíc obětí velkého hladomoru, 25 tisíc kulacké operace, Poláci také umírali během deportací v roce 1936 a byli rovněž zabíjeni během jiných národnostních operací. Každá šestá oběť velkého teroru byla Polákem, ačkoli polská menšina tvořila něco kolem půl procenta ze všech obyvatel

SSSR! Byla to skutečná genocida, kterou lze porovnat jedině s holokaustem.
Dnes na Ukrajině žije jen hrstka lidí, kteří si pamatují ty doby. Jedna z nich, Helena Trybel, matka bývalého ukrajinského premiéra Jurije Jechanurova, mi před několika lety řekla, že se Poláci v SSSR cítili jako Židé ve Třetí říši. V tom není žádné zveličování. Byl to autentický „polský holokaust".

Je však téměř nemožné najít v našich učebnicích dějepisu dokonce i sebemenší zmínku o polské operaci NKVD.
To se musí změnit. Je to o to více nespravedlivé, že NKVD vyvraždila během polské operace pětkrát více Poláků než v Katyni. Podle odhadů IPN (Institut národní paměti – pozn. překl.) činily všechny ztráty, které za celou dobu druhé světové války Polákům způsobili sověti, 55 000 obětí. To je méně než čtvrtina obětí tohoto „polského holocaustu".

Komu tehdy nejvíce hrozila smrt?
Dospělým mužům. Každý druhý dospělý muž polského původu žijící na území SSSR byl v letech 1937-1938 zavražděn. Stalin a NKVD byli přesvědčeni, že Poláci jsou „pátou kolonou" a že v případě války budou Poláci žijící v SSSR bojovat na straně Varšavy. Do určité míry byly tyto kalkulace racionální – místní Poláci byli silně svázáni s polskostí a stavěli se proti kolektivizaci a sovětizaci.

Zatčení tehdy znamenalo pro Poláka téměř jistou smrt?
Ano. Pokud bylo 40 procent ze všech zatčených v dobách velkého teroru odsouzeno k trestu smrti, Poláků zatčených na území Běloruska bylo zavražděno 90 procent. Na Ukrajině, kde žily skoro dvě třetiny všech Poláků v SSSR, tento údaj činí kolem 80 procent. Větší šance na přežití měli Poláci deportovaní již dříve na Sibiř či do Kazachstánu v rámci akce „očištění pohraničních území od nedůvěryhodných elementů". Obecně se však zatčení Poláka v těchto časech rovnalo téměř jisté smrti. Nejmírnější z vynášených trestů bylo pět let v lágru. Podobný trest byl pro Poláka velkým štěstím. /.../

Proč Stalin odsoudil Poláky k smrti, když – jak jste vzpomínal – jen pár let předtím je Moskva podněcovala k manifestování své národnostní jedinečnosti v rámci autonomních oblastí?
Rozkaz 00485, který zpečetil osudy Poláků v Sovětském Svazu, byl vydán Nikolajem Ježovem 11. srpna 1937, ale celou operaci namířenou proti Polákům potvrdilo o dva dny dříve politbyro ÚV VKS(b). Stalin postupně dospíval k zúčtování s Polskem. W roce 1937 se rozhodl, že potřebuje strašáka, který mu umožní svázat celou zemi totálním strachem a prolít tolik krve, aby vystrašil celý národ a zlomil mu páteř. Stalin k této věci přistoupil pragmaticky – Poláci se pro roli takového strašáka hodili nejlépe. II. polská republika byla jediným ze států hraničících se SSSR, který byl ve Stalinových očích potenciálním agresorem. Proto bylo vlastně možné právě Polskem vystrašit sovětskou společnost. Stalin probudil antipolské vášně, které byly v ruském národě zakořeněny už od carských dob – Polák byl běžným Rusem považován za věčného zrádce a rebela. Proto text rozkazu 00485 vyzývá k válce s „fašisticko-povstaleckou špionážní, diverzní, defétistickou a teroristickou činností polské zpravodajské služby v SSSR." /.../

Je rozkaz 00485 opravdu světovou raritou?
V jistém smyslu ano. Němci po konferenci ve Wannsee nezanechali hmatatelnou stopu rozhodnutí vyvraždit židovský národ. Oproti tomu rozkaz 00485 zahrnuje konkrétní počty: kolik osob má být zatčeno a zabito. NKVD už žádný jiný takový rozkaz nevydala, všechny jiné operace proti menšinám v SSSR byly prováděny na základě právě tohoto rozkazu. Když jsem před čtvrtstoletím psal svou první knihu o životě Poláků v meziválečném SSSR, byl jsem přesvědčen o tom, že existuje dokument, který byl pro Poláky trestem smrti. Proto jsem ve chvíli, kdy skvělý ruský historik Nikita Petrov našel v sovětských archivech rozkaz 00485, nebyl příliš překvapen jeho existencí. Zaskočilo mě pouze to, jak detailní byl – obsahoval celou metodologii činností. /.../

Co se dělo s rodinami zavražděných?
Pravidlem bylo, že rodina zastřeleného „špiona" byla deportována. Pokud byla odsouzena také matka, děti byly odebrány a umisťovány do speciálních dětských táborů, v nichž byly podrobeny totálnímu vymývání mozku. /.../

Jak reagovala tehdejší polská vláda na to, co se děje s Poláky na druhé straně hranice?
Polsko se bohužel nepříliš hlasitě zajímalo o osudy Poláků, kteří žili na území SSSR. Jiná věcí je ovšem skutečnost, že nebyla žádná možnost, jak těmto lidem pomoci.

Vraťme se v závěru k historii paní Heleny Trybel, se kterou jste se setkal před několika lety. Jak polská operace zničila její svět?
Heleny Trybel mi vyprávěla o tom, jak se jednoho dne v roce 1937 vrátil její otec, zaměstnanec polské správy, z práce a řekl: „Ode dneška nejsme Poláky. Pokud chceme žít, musíme přestat mluvit polsky". Její rodina bydlela v Marchlewsku, hlavním městě Marchlewské oblasti (Marchlewszczyzna nebo také Polrajon – zkratka z ruského Polskij Rajon – polská autonomní správní oblast utvořené v SSSR, ve volyňské oblasti Ukrajinské SSR v roce 1925, pozn. překl.). Její otec byl bohužel během polské operace zavražděn, spolu s ním zahynuli také jeho dva bratři. Jak jsem zmiňoval již dříve, také v případě blízkých paní Trybel byla celá rodiny „špiona" deportována na Východ.

Byla smutná z absence paměti?
Ano, paní Trybel vyjadřovala obrovskou lítost z toho, že na celém světě neexistuje žádný pomník obětem polské operace, této skutečné události. Katyňský památník je dokonce v Kanadě, zatímco v současnosti je jediným „pomníkem" obětem polské operace bronzový kříž na hřbitově ve městě Dołbysz (dříve Marchlewsk). Oběti kdyňského zločinu měly rodiny, které zůstaly v Polsku a do dnes se starají o památku svých blízkých. Bohužel o obětech polské operace neměl kdo vyprávět. Proto je tak důležité postavit nakonec ve Varšavě pomník Poláků zavražděných v období velkého teroru. Je to svatá povinnost generací dnešních Poláků.

Zdroj: Holokaust Poláků (Holokaust Polaków), vybrané pasáže z rozhovoru s polským historikem Nikołajem Iwanowem, autorem knihy Zapomniane ludobójstwo. Polacy w państwie Stalina. „Operacja polska" 1937–1938 (Zapomenutá genocida. Poláci ve Stalinově státě. „Polská operace" 1937-1938), týdeník Do Rzeczy, 31. března 2017, přeložil Petr Šimíček, https://dorzeczy.pl/25901/Holokaust-Polakow.html

UŽITEČNÉ INTERNETOVÉ ODKAZY K TÉMATU:
http://www.operacja-polska.pl/?utm_source=Histmag.org&utm_medium=article-15599
http://www.operacja-polska.pl/nkw/edukacja/artykuly
https://ipn.gov.pl/pl/aktualnosci/38093,Narod-rozstrzelany-Operacja-Polska.html
https://pl.wikipedia.org/wiki/Operacja_polska_NKWD_(1937%E2%80%931938)
http://www.rp.pl/artykul/594183-Stalin-nakazal-mordowac-Polakow.html#ap-6
https://dorzeczy.pl/historia/38040/Operacja-Polska-NKWD-1937-r-Sowiecka-rzez-Polakow.html
http://nczas.com/wyroznione/operacja-polska-czyli-rozstrzelac-polakow/
https://histmag.org/Operacja-polska-NKWD-najbardziej-krwawa-operacja-narodowosciowa-w-ZSRS-15599
http://old.memo.ru/history/POLAcy/00485ART.htm
http://old.memo.ru/history/POLAcy/chaucorr.htm
http://pravyprostor.cz/stalinisticke-rusko-polska-operace/
http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/velky-teror-1937-1938/
http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/nastup-velkeho-teroru-v-moskve/